

Mälestusi A. H. Tammsaarest

Tema 5. surma-aastapäeva puhul

Täna möödub viis aastat meie kirjanduse suurmeisteri A. H. Tammsaare surmast. Ed, Vilde kõrval on A. H. Tammsaare olnud meie rahva, eriti meie noorsoo, populaarseim ja armastatuim kirjanik. Seepärast mõjus tema äärmiselt suur kõigile kirjanduse sõpradele otse masendavalt. Oodati ja loodeti temalt ju veel väga palju. Ja seda täie õigusega, sest kirjanik oli jõudnud oma loomingu küpsusel ja mõttesügavusel tippsaavutusteni. Ta ei olnud kaugeltki veel kõike ära ütelnud, mis tal ütelda oli. Tema elutöö polnud veel lõpul, see jäi pooleli.

A. H. Tammsaarest on palju kirjutatud ja tema isikut mitmel kombel püütud iseloomustada. Muuseas on teda peetud enesestõmbunud, seltskonda põlgavaks erakuks, äärmiselt jonnakaks jne. Oma loominguga on aga A. H. Tammsaare näidanud, et ta seda mitte ei olnud, ja see ütleb kõik.

Saatuse tahtel tuli nende ridade kirjutajal ootamatult A. H. Tammsaarega kokku puutuda tema elu raskemal silmapilkudel, nimelt siis, kui kirjanik raskel kujul põdes kopsutiisikust ja oli sunnitud kodumaalt lahkuma, et päikeseküllasel lõunamaal — Kaukaasias — oma tervist parandada. Olin tol ajal Kaukaasias Punase-Lageda eesti asunduses ministerruumikooli juhatajaks. 1913. a. varakevadel sain ühel päeval A. H. Tammsaarelt kirja Sotši linnast, kuhu kirjanik Kaukaasiasse saabudes peatuma oli jäänud. Kirjas palus ta mind võimaldada talle Punase-Lagedale asuda, sest ta olevat kuulnud arstidelt, et seal kõrgete mägede vahelises mägiuurordis olevat oivaline kliima, puhas bakteriaavaba õhk jne. Ma tundsin suurt heameelt selle kirja üle ja vastasin kohe, et ta võib igal ajal sõita ja püüan kõik teha, mis võin, tema seisukorra kergendamiseks. Paari päeva pärast oligi A. H. Tammsaare kohal. Sellest silmapilgust algas meie tutvus, mis edaspidi kujunes lähedaseks sõpruseks.

Elukutselise eesti kirjaniku seisund kodanlikul ajal on olnud alati vilets ja raske, eriti majanduslikult. Ja seda oli ta ka tol ajal A. H. Tammsaarel. Nii kaua kui kirjanik suutis „ridu teha“, võis ta endal kuidagi hinge sees pidada, vastasel korral oli ta määratud hukkamisele. „Pea ridu tegema, neid viletsaid ridu!“ hüüdis ta Ed. Vilde kombel ahastusega.

Ridade tegemisele ja üldse loomingule ei võinud ta aga oma tervisliku seisukorra juures mõteldagi. Oma tagasihoidliku iseloomu tõttu Tammsaare nagu varjas minu eest oma tõelist tervislikku ja majanduslikku seisukorda. Alles aegapidi, kui olime suutnud teineteisele lähedaseks saada, muutus ta avameelsemaks.

A. H. Tammsaare õnneks juhtus seal puhkusele olema väga hea kopsuhaiguste eriarst, keegi dr. Schultz Suhumist. See võttis Tammsaare arstimise enda hoolde. Töötamise keelas arst talle täielikult. Koolimajas, kus elas, käis minu juhatause all tüht koos orkester, laulukoor ja näite-seltskond harjutamas. See kõik häiris haiget inimest ja segas tema rahu. Siis sobitasin talle koolimaja lähe-

dale tallu kena väikese omaette toa, kus ta rahulikult võis kosuda. Arstilt kirjaniku tervisliku seisukorra kohta järele pärides selgus, et see oli väga tõsine. Kuid nagu ime kombel algas siiski juba lühema aja järele paranemine. Suurepärase kliima, aedviljade küllus, tugev toitmine ja Kaukaasia päikeseküllus tegid tõesti imet. Kirjanik sai pikkamisi tervise tagasi.

Ei püsinud Tammsaare tööta olla. Minu ja arsti nõuandest hoolimata hakkas ta poolsalaja „Päevalehe“ jutunurgale romaani tõlkima. Tema töövoime oli haruldaselt suur. Umbes paari nädalaga oli kõhukas romaan „Julianus Taganeja“ trükkivalmis. Tammsaare sai selle töö eest „Päevalehe“ toimetajalt G. Luigalt kõigest 100 rubla. Niimoodi kurnati kodanlikul ajal haiget kirjanikku, kelle tervislikust seisukorrast toimetus pidid täiesti teadlikud olema. Saatuse kiust kirjanik siiski ei murdunud elutormides. Ta ei tahtnud aga mingil tingimusel kellelegi koormaks olla, kellelki muidu midagi vastu võtta. „Kas võitka või langeda, aga kunagi mitte kerjata!“ oli ta hüüdlauseks. Ta võitis. Tervis tuli tagasi. „Tõde ja õigus“ ning paljud teised teosed ootasid loojat.

Sellel ajajärgul olid mul lalaldased võimalused A. H. Tammsaare põhjalikult tundma õppida. Temast sai mulle õpetaja ja maailmavaate rajaja. Istusime vahel tundide kaupa kusagil puude vilus. Kõnelesime kirjandusest, poliitikast, filosoofiast ja muudest probleemidest. Imetlesin ta laialdasi teadmisi, eriti kirjanduses. Ei olnud vist üldse tähtsamat kirjanduslikku maailmas, kelle teostest ta midagi poleks teadnud. Ta luges üldse palju, eriti ilukirjandust, kuid ka teaduslikke teoseid mitmes keeles. Muuseas täiendas ta end ja õppis tol ajal inglise keelt.

Rahva elu pani ta väga teraselt tähele. Kus rahvast rohkem koos oli, seal oli ta alati nende keskel. Ta vestles inimestega igast liigist, noorte ja vanadega. Tabavamad väljendused märkis ta üles sõnasõnalt.

Jutustasin talle vahel tundide kaua meie rahva võitlustest teo- ja pärisorjuse ajal, mida olin kuulnud vanematelt inimestelt. Need huvitasid teda alati. Ta vahel otse sundis mind

jutustama. Samuti huvitasid teda igasugused juhtumid rahva elust, armuseiklused, perekondade vahelised tülid ja rõõmud, kokkupõrked valitsusvõimudega, nende põhjused, järeldused jne. Tal oli juba siis kavatsusel „Tõde ja õiguse“ kirjutamine. Ta jutustas mulle palju lugusid, mida pärast leidsin „Tõde ja õiguses“.

Tol ajal oli Tammsaare progressiivse, revolutsioonilise ja kriitilise maailmavaatega inimene ja jäi selleks vist oma elu lõpuni. Ta ei tunnistanud ühtki usutunnustust. Eriti kriitiliselt suhtus ta ristiusku. Ta tõendas, et see usk olevat oma konstruktsioonilt ja sisult kõige nigelam uskudest üldse. Ta tõendas, et nii mõneski pastoris võib leida kõigest haritud ja arenenud inimest, aga kui ta selga tõmbab talaari, siis hakkab kohe jaurdama asjadest, mille üle ei tea kas nutta või naerda.

Tammsaare nägi kaugele ette. Ta tõendas alati, et aeg ei olevat enam kaugel, kui see vana maailm ühel ilusal päeval rusudeks variseb ja inimkond alustab uut elu hoopis teistel alustel kui seni.

Eriti südamepõhjust vihkas Tammsaare peenutsevat kodanlikku seltskonda, kes endast tahtis mingisugust ühiskondlikku eliiti kujutada. Selle kohta laskis ta alati kuuldavale tulla iroonilisi märkusi. Samuti vihkas ta sakslast ja saksa keelega edvistamist.

Kord sõitis meie asulasse Novorossiiskist pastor Girgenon kirikutalitust pidama. Tol korral olid juhuslikult siin ka mitmed eesti haritud Peterburist. Tutvunud nendega, hakkas pastor kohe laia saksa keelt kõnelema, vaatamata sellele et mitmed juuresolijad seda keelt ei osanud. Tammsaare soovitas pastorile siiski eesti keelt kõnelda, millest kõik aru saaksid. Pastor ei teinud sellest nagu väljagi ja rääkis saksa keelt edasi. Kõigile ootamatult lõi Tammsaare mulle äkki kämblaga selga ja ütles eriti valjusti: „Hakka-me minema, meie saksa keelt ei oska ja meil pole siin teha midagi!“ Järgmisel hetkel olimegi juba kõjas. Väljas lausus ta mulle: „Missugune sigadus! Kolm-neli inimest räägib saksa keelt ja kümme kuulaku tummalpealt.“

Vahel sattusime ka teineteisega ägedaise vaidlusesse, eriti tolelaegse „Noor-Eesti“ mõne autori teose suhtes. Ta püüdis mind veenda, et praegune inim põlv ei saavat üldse aru „Noor-Eesti“ püüetest, kuid tulev põlv püstitavat neile ausamba, et nad vanasse väikekodanlikku eesti kirjanduses valitsevasse kopitanud õhkkonda on pistnud tungla, mille valgusel rahvas võib leida uut elusuunda.

Ja sellesse uude inimkonna helgemasse tulevikku uskus kadunud kirjanik kõigest hingest. Ta tähendas mulle vahest, et mina olevat temast noorem, elan ehk temast kauem ja näen aegu, mida tema enam ei näe. Ja tõesti. Ma olen oma noorpõlve sõbra üle elanud. Ma näen seda uut elu, mida ta nii väga igatses näha.

A. H. Tammsaare elab oma teostes meie seas edasi ja näitab teed võitlusele inimkonna parema tuleviku poole.

Juhan Murumets.